



Dieper wortelen | initiatieffase

TUSSENRAPPORTAGE TOEKOMSTGESPREK LANDELIJK GEBIED

Dieper wortelen

Het verbinden van onderstroom met bovenstroom, van de alledaagse praktijk met de wereld van beleid. Investeren in dialoog en levende netwerken creëert een gezonde en onmisbare bodem voor veranderingen in het landelijk gebied, dat is de kern van het advies. Stel de praktijk in gebieden centraal. De toekomst is in elk gebied anders: meervoudig en meerkleurig. Het gesprek over de toekomst van het landelijk gebied wordt daarom ook op meer plekken gevoerd. Via dialoog inzetten op depolarisatie. Door niet boven maar tussen de partijen te gaan staan en door beweging vanuit het midden te creëren. Juist in dat (vaak stille) midden zit de veranderbereidheid.



Deze tussenrapportage

in het kader van het toekomstgesprek landelijk gebied met een doorkijk naar het vervolg

Er is behoefte aan een open en reëel overlegklimaat over de toekomst van het landelijk gebied. Die constatering van Johan Remkes was de aanleiding om in 2023 vanuit RTLG en IPO een traject te starten dat begon als “in gesprek gaan met de boer” en uitmondde in het advies “Dieper wortelen”. De oriëntatiefase over meer en beter toekomstgesprek is samengevat in vijf aanbevelingen om de kwaliteit van de dialoog te verbeteren. Vrij vertaald: meer mensenwerk, verlangen naar de toekomst, veilige tussenruimtes voor dialoog, knelpunten helpen wegnemen en lerend organiseren. Bedoeling is daarmee een gezonde voedingsbodem te creëren voor de veranderingen in het landelijk gebied die linksom of rechtsom nodig zijn. Meer en beter toekomstgesprek draagt bij aan vertrouwen tussen partijen. En vertrouwen is nodig om serieus werk te kunnen maken van de realisatie van krachtige plattelandsregio's en -gemeenschappen. En dan gaat het niet alleen om het gesprek met de landbouw, maar met alle partijen die in en om de doorontwikkeling staan. Samen met mensen in het gebied aan de slag en uitvoeren van projecten die bijdragen aan een gezonde leefomgeving en de kracht van de regio versterken.

Vanaf het najaar van 2023 heeft het Team Toekomstgesprek doorgepakkt naar de wat in projecttermen de “initiatieffase” heet: het vertalen van het advies naar enkele concrete acties, het ophalen van ideeën en behoeften en het organiseren van het netwerk. Daarvoor is het team in gesprek gegaan met provincies, waterschappen en andere organisaties en met professionals in gebiedsontwikkeling. Dit met als doel om dilemma's en goede voorbeelden uit de streek op te halen. Ook is gesproken met dialoogexperts en is praktijkonderzoek en literatuur geraadpleegd. Hiermee hebben we willen bijdragen aan gedeeld eigenaarschap van het toekomstgesprek. RTLG is immers slechts één speler en het gaat erom dat ‘dialogisch werken’ - betekenisvolle gesprekken waarin actief naar elkaar geluisterd wordt en begrip voor elkaar ontstaat – breed gaat resoneren in de transitie. Team Toekomstgesprek heeft daarom zelf een aantal acties in gang gezet gericht op het goede gesprek. Zoals het project buitenbuddies, een masterclass depolarisatie en het initiatief voor een atelier omgevingskwaliteit. Het verbinden van deze en andere initiatieven en het ondersteunen van de dialoog ten dienste van de gebiedsprocessen, wordt gezien als een relevante rol van RTLG – in het bijzonder het Team Toekomstgesprek - maar vooral ook van het brede netwerk daar omheen. Met hulp van deze ‘bodemverbeteraars’ gaat de transitie dieper wortelen.

Via deze tussenrapportage wordt het groeiende netwerk geïnformeerd over de voortgang van verschillende acties. Het bevat tevens een advies hoe het gedeeld eigenaarschap verder vormgegeven kan worden. Want dialogisch werken leeft volop, merken we. De intentie is dan ook om de komende jaren door te pakken vanuit de Open Actie agenda. De term “open” benadrukt dat ook andere initiatieven die bijdragen aan betere dialoog en levende netwerken van harte welkom zijn.

Inhoudsopgave



1. Introductie
2. Gedeeld eigenaarschap: bouwen aan een levend netwerk
 - 2.1 Organiseren van het netwerk
 - 2.2 Vraaggericht: eerste opbrengsten van de Tour de Pays
3. Starten met de Open Actieagenda
 - 3.1 Geen grand design, wel samenhang
 - 3.2 Maak van transitie meer mensenwerk
 - 3.3 Creëer verlangen naar de toekomst
 - 3.4 Zorg voor een tussenruimte voor dialoog
 - 3.5 Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen
 - 3.6 Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisaties
4. Verder vanaf hier: een groeirichting
5. Zwaan kleef aan!
6. Inspiratiebronnen

1

Introductie

Dieper wortelen

In het najaar van 2023 is vanuit Regieorganisatie Transitie Landelijk Gebied (RTLG) en Interprovinciale Programmaorganisatie Stikstof en Natuur (IPSN) het advies “Dieper wortelen” neergelegd. De rapportage “Dieper wortelen” beoogt de kwaliteit van de dialoog te versterken om daarmee een gezonde bodem voor de veranderingen in het landelijk gebied te creëren die linksom of rechtsom nodig zijn. Naast aanbevelingen voor meer en beter toekomstgesprek in de transitie landelijk gebied bevat het advies ook een aanzet tot een Open Actie agenda. Aanleiding voor “Dieper Wortelen” was het gegeven dat de transitie landelijk gebied een mega-opgave is, maar dat de betrokken partijen elkaar vaak nog moeilijk verstaan. Ook Johan Remkes constateerde dat in 2022 in zijn advies: “er is behoefte aan een open en reëel overlegklimaat over de toekomst van het platteland.” Het lijkt er soms op dat mensen en organisaties verstrikt zijn geraakt in discussies over mollen stikstof, piekbelasting en jaartallen, over strategische plannen en financieringsconstructies. Terwijl het gat tussen de systeemwereld en de praktijk in gebieden alleen maar groter wordt. En daar heeft iedereen uiteindelijk last van. Daarover ging en gaat het advies: een toekomstgesprek dat bijdraagt aan meer vertrouwen in de uitvoering. Af en toe een stapje terug – naar elkaar luisteren en reflecteren - om straks samen te kunnen versnellen. In de ruim 80 interviews die in de eerste helft van 2023 zijn afgenomen, bleek de behoefte aan zo’n toekomstgesprek groot. Maar ook de behoefte aan vaardigheden om een goed gesprek te kunnen voeren en voorbij polarisatie te geraken.

Initiatiefase RTLG Toekomstgesprek én een doorkijk

In het najaar van 2023 is vanuit RTLG gestart met de initiatiefase op basis van advies “Dieper Wortelen”. In deze fase staan twee aspecten centraal. Ten eerste, zijn er veel initiatieven uit de ‘Open Actieagenda’ gestart. Die eerste aanzet biedt een analyse op fitheid en beantwoordt de vraag of ze tot een volwaardig initiatief kunnen komen. Ten tweede is het aspect ‘gedeeld eigenaarschap’ uit het advies verder uitgewerkt. Daarnaast zijn de handen op een aantal initiatieven al uit de mouwen gegaan en zijn er reeds lopende initiatieven met elkaar verbonden. Dit alles veroorzaakt nu nog slechts rimpelingen, maar dialogisch werken wordt gelukkig opgepikt door een brede community van overheden en maatschappelijke partners. Vanuit de natuur is bekend dat voor een levende en gezonde bodem en letterlijk dieper wortelen, er minstens zeven jaren nodig zijn. Het vergt een lange adem om in gesprek te komen en te blijven.

Over de initiatieffase van het toekomstgesprek en het groeiend netwerk gaat deze tussenrapportage. En over de overtuiging dat het belangrijk is door te gaan op de ingeslagen weg. Niet in plaats van alles wat moet gebeuren boven het oppervlak - beleid en uitvoeringsmaatregelen - maar vooral om de onderstroom daar beter mee te verbinden.



De 5 + 1 aanbevelingen

Ter herinnering, staan in het advies “Dieper Wortelen” de volgende vijf aanbevelingen centraal:

1. Maak van transitie meer mensenwerk
2. Creëer verlangen naar de toekomst
3. Zorg voor een tussenruimte voor dialoog
4. Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen
5. Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisaties

Op elk van deze aanbevelingen zijn doelen en acties geformuleerd via de zogenaamde “open actieagenda”. Acties zijn gericht op **podium** bieden, **verbinden** van initiatieven en een impuls geven aan de dialoog door eigen acties vanuit het team Toekomstgesprek Landelijk Gebied (**doen**).

Een zesde aanbeveling heeft betrekking op het gedeeld eigenaarschap. Immers: het Team Toekomstgesprek kan slechts aanjagen, voeden en faciliteren; het zal uiteindelijk het netwerk van overheden, uitvoerende partijen en stakeholders moeten zijn dat de dialoog omarmt en ervoor zorgt dat het gaat vliegen. Bouwen aan een levend netwerk is de grootste uitdaging.



+ Zorg voor een tussenruimte voor dialoog



+ Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen



+ Maak van de transitie meer mensenwerk

Ik wil meedoen



+ Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisaties



+ Creëer verlangen naar de toekomst



+ Gedeeld eigenaarschap

Dieper Wortelen

DE VIJF PLUS ÉÉN AANBEVELINGEN OP EEN RIJ

1. Maak van transitie meer mensenwerk

- Wat willen we bereiken: begrip voor elkaars wereld. De praktijk én het beleidsdiscours. Elkaar scherp houden. Vanuit beter begrip naar samen doen.
- Wat gaan we doen? De kloof tussen praktijk en beleid overbruggen met dialoog. Gaan kijken, luisteren en nieuwe verbindingen maken door te helpen.

2. Creëer verlangen naar de toekomst

- Wat willen we bereiken: herwaarderen van de praktijk van gezamenlijke visievorming en verbeelding van de toekomst. De vernieuwing in praktijk laten zien.
- Wat gaan we doen? Elkaar inspireren door meer creativiteit en buiten-gewone oplossingen.

3. Zorg voor een tussenruimte voor dialoog

- Wat willen we bereiken: : veilige plekken voor dialoog inclusief het delen van emoties en frustraties. Waarbij deelnemers elkaar uitdagen en komen tot nieuw handelen. De kunst is de tussenruimtes te vergroten, te verbinden en nieuwe plekken toe te voegen. Van safe spaces naar brave spaces: de dialoog productief maken.
- Wat gaan we doen? Vergroten van de kennis en kunde van dialoog en depolarisatie.

4. Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen

- Wat willen we bereiken: Stap voor stap naar een ontzorgende overheid. Niet de regeling of de procedure centraal, maar de oplossing in de streek. Kleine doorbraken creëren in de uitvoering van projecten die een grote doorwerking gaan krijgen in de praktijk.
- Wat gaan we doen? Vergroten van de oplossingsbekwaamheid van partijen en de geleerde lessen opschalen: small wins.

5. Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisaties

- Wat willen we bereiken: Van oudsher zijn (overheids) organisaties ingericht op beleid en het organiseren van de uitvoering. In de waan van de dagen vergeten we dialoog en reflectie: juist daar zit ontwikkelruimte. Bewuster verbreden van het eigen perspectief, leren, evalueren en storytelling.
- Wat gaan we doen? Meer ontwikkelruimte in de eigen organisaties creëren door de interne spiegel te hanteren en kritische vrienden van buiten uitnodigen om te helpen bij het reflecteren op je eigen handelen

+1 Gedeeld eigenaarschap

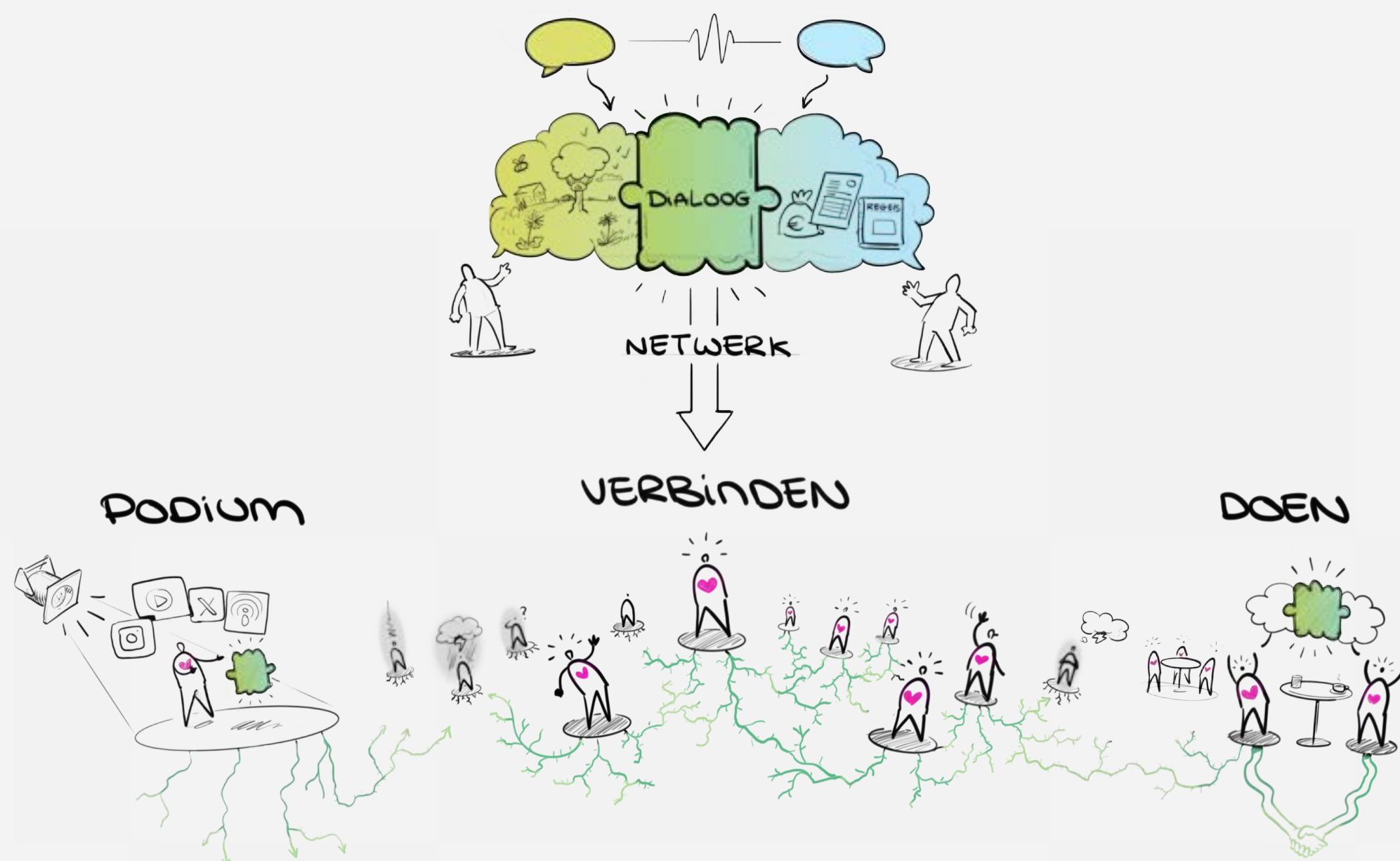
- Wat willen we bereiken: Van losse initiatieven, naar een levend netwerk van mensen en organisaties dat groeit.
- Wat gaan we doen? Een lichte organisatie die integreert en inspireert. Eerst maar eens beginnen.

2

Gedeeld eigenaarschap
BOUWEN AAN EEN LEVEND NETWERK

Geen centrale sturing, wel gedeelde richting.

Het toekomstgesprek is van alle partijen die in en om het landelijk gebied staan. Team Toekomstgesprek helpt dialoog op gang te brengen, verbindt initiatieven en zorgt voor gedeeld eigenaarschap van de open actieagenda. Daarom is er de afgelopen periode gebouwd aan een levend lerend netwerk. Of beter: aan een *sociaal ecosysteem* wat bestaat uit verbonden mensen en organisaties die actief willen bijdragen aan het versterken van de kwaliteit van de dialoog, om daarmee een gezonde bodem te creëren voor de veranderingen in het landelijk gebied. Deze gedeelde ambitie is wat de mensen binnen het netwerk verbindt. Een zwerm die voortdurend in beweging is. Geen centrale sturing, wel gedeelde richting. Kleine stappen, inspelen op kansen. De spanning tussen hiërarchisch sturing - met een duidelijke opdrachtgever en een opdrachtnemer - en netwerkend werken is evident. Bij netwerkend werken is RTLG één van de actoren. Procesafspraken zijn gericht op coöperatie. De open actieagenda en de community daaromheen symboliseren dat: het is een uitnodiging om samen de handen uit de mouwen te steken.



Een sociaal ecosysteem is een groep onderling verbonden mensen uit verschillende organisaties. Het ecosysteem produceert resultaten rond een gedeeld doel. Dat is bij Dieper Wortelen: de kwaliteit van de dialoog over de toekomst van het landelijk gebied.

Sociale ecosystemen

- zijn relationeel en bestaan uit onderlinge afhankelijkheden
- komen deelnemers uit grote en kleine organisaties en kunnen ook zelfstandige initiatiefnemers of ondernemers zijn.
- hebben een adaptief vermogen
- vertrekken vanuit de systeembenadering
- hebben geen duidelijke grenzen
- focussen op het geheel en minder op de delen
- verkiezen complementariteit boven gemeenschappelijkheid
- zijn levend en dus dynamisch

2.1 Organiseren van het netwerk

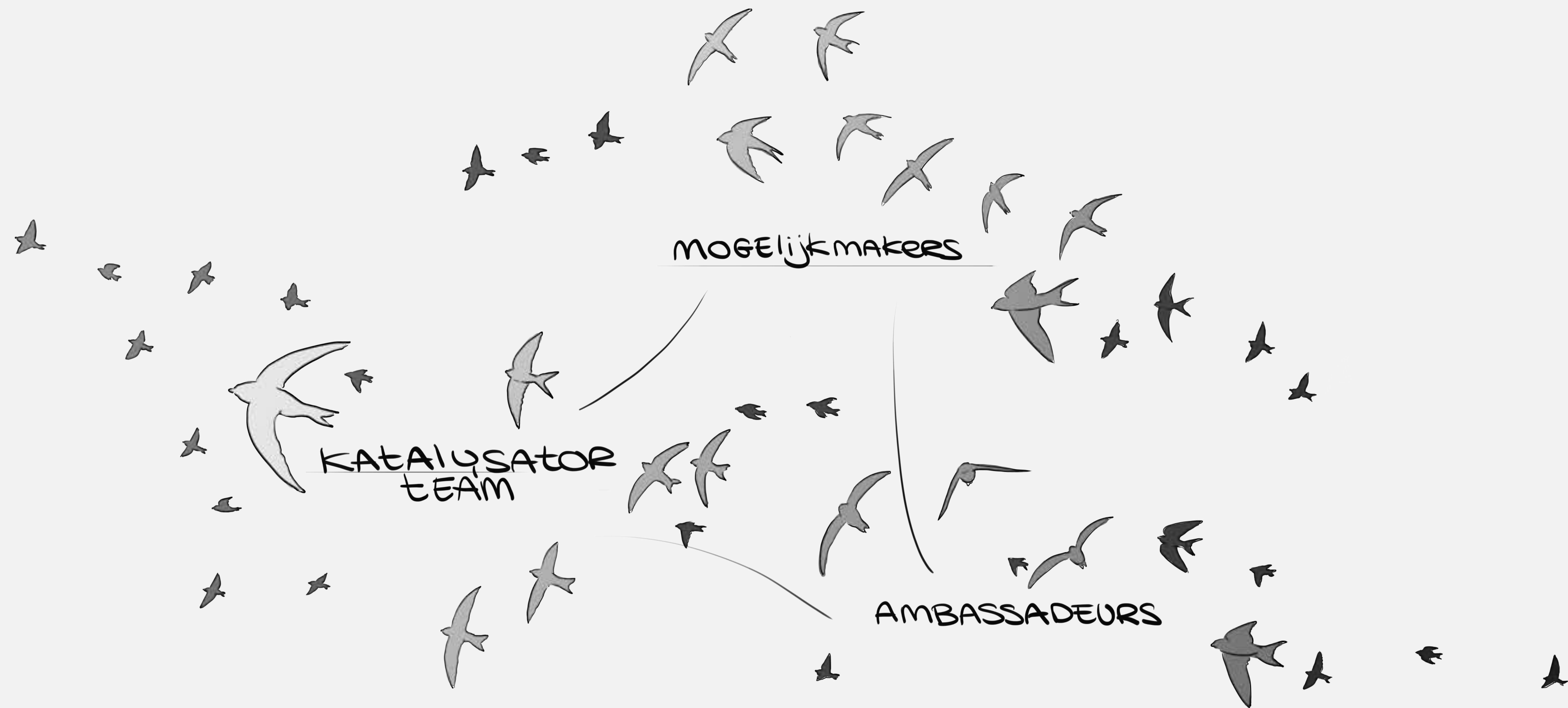
Hoe organiseer je zo'n levend netwerk zonder als één partij zelf te zeer op de voorgrond te treden? Om een beeld te krijgen van het opbouwen en 'sturen' van een netwerk is er literatuur geraadpleegd, gesproken met een expert in sociale ecosystemen en met zo'n 50 betrokkenen uit de community via webinars en een bijeenkomst. Hier is input geleverd door deelnemers vanuit diverse gemeenten, provincies, ministeries, waterschappen, RTLG, adviesbureaus en organisaties zoals Commonland.

Conclusie zeker in de fase waarin het netwerk nog opbouwt, is er behoefte aan enige vorm van regie, zijn er 'mogelijkmakers' nodig die willen investeren in dialogisch werken en ambassadeurs die het belang van de kwaliteit van het gesprek actief uitdragen. Dit zijn de onderdelen van de dynamische driehoek:

Katalysatorteam een kleine groep enthousiaste mensen die faciliteert, aanjaagt, verbindt, koers houdt, uitnodigt en ook zelf acties in gang zet die bijdragen aan meer en beter toekomstgesprek. Een klein team (5-6 personen) bestaat uit parttimers: met één voet in het team, met de andere voet in de praktijk van transitie landelijk gebied of gebiedsontwikkeling.

Ambassadeurs deze 'raad van bemoeyenis' heeft reputatie en/of deskundigheid over het gesprek en de dialoog en worden gekend op hun statuur. Zij dragen het belang van de kwaliteit van het gesprek nadrukkelijk uit en zijn sparringpartners voor het katalysatorteam.

Mogelijkmakers Dieper Wortelen kent geen opdrachtgevers, wel mogelijkmakers. Zij zijn essentieel als het gaat om beschikbaar stellen van mensen en middelen. Niet één hoofdsponsor, maar meerdere partijen die een grote of kleine bijdrage kunnen leveren.



Katalysatorteam

- Koersen op de gedeelde bedoeling
- Vervult verbindende rol en gastheer- en gastvrouwschap
- Ondersteuning bieden aan netwerkactiviteiten
- Organiseren netwerkreflectie & netwerkdialoog
- Kernwoorden: naast het podium staan, stille motor, leidende principes inhoud geven

Mogelijkmakers

- Maken concrete acties en netwerkopbouw financieel mogelijk
- Stellen daarvoor capaciteit beschikbaar
- Verbinden het gedachtegoed van Dieper Wortelen met de eigen praktijk van beleid, regie en uitvoering
- En andersom: leggen vraagstukken op tafel waarbij dialogisch werken zou kunnen bijdragen

Ambassadeurs

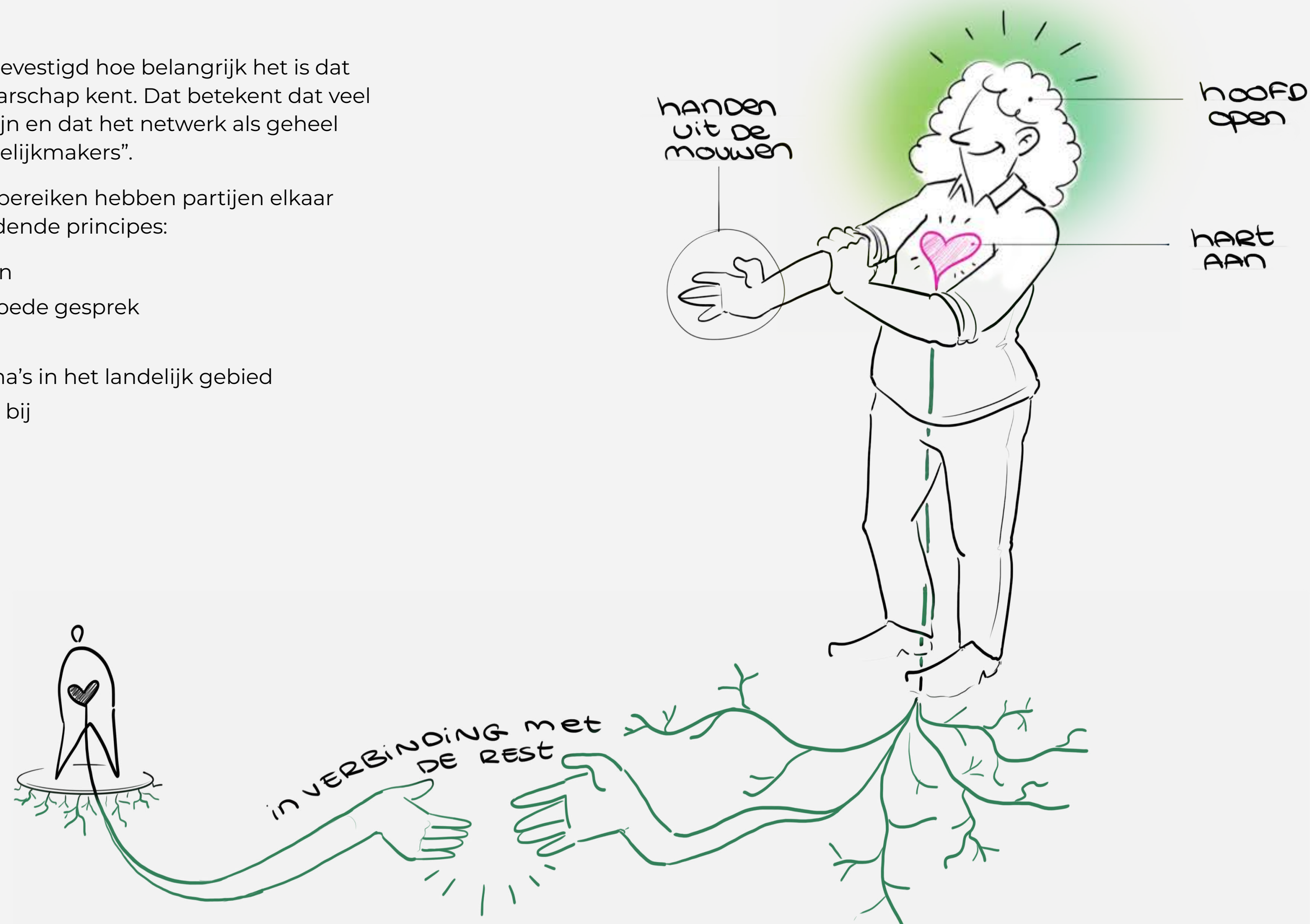
- Boegbeelden richting de eigen organisatie en het netwerk
- Geworteld bij retailers, banken, sectorpartijen, bestuurders, politici
- Mensen die de kwaliteit van de dialoog belangrijk vinden en die daar deskundigheid of reputatie op hebben
- Met nadrukkelijk ruimte voor jongeren

Leidende principes levende netwerken

In de netwerkbijeenkomsten online en offline is bevestigd hoe belangrijk het is dat Dieper Wortelen als netwerk een gedeeld eigenaarschap kent. Dat betekent dat veel partijen initiatiefnemer van activiteiten kunnen zijn en dat het netwerk als geheel niet één opdrachtgever kent, wel meerdere “mogelijkmakers”.

Om de gedeelde opgave van Dieper Wortelen te bereiken hebben partijen elkaar nodig, daarom werken we vanuit de volgende leidende principes:

1. Hoofd open, hart aan, handen uit de mouwen
2. Iedereen kan het initiatief nemen voor het goede gesprek
3. We willen elkaar echt leren kennen
4. We maken ruimte voor de werkelijke dilemma's in het landelijk gebied
5. Binnen het netwerk dragen we evenwaardig bij
6. Doen. Leren. Beter doen.



2.2 Eerste opbrengsten Tour de Pays

Gedeeld eigenaarschap op het toekomstgesprek ontstaat niet vanzelf. Daarom is bij de afronding van de oriëntatiefase Dieper Wortelen voorgesteld om te starten met een rondgang langs de provincies: waar hebben zij behoefte aan? Maar ook: wat zijn praktijken die provincies willen delen of belemmeringen waar ze tegen aan lopen?

Doel daarvan:

- Bespreken hoe gedeeld eigenaarschap van een meerjarige en meervoudige dialoog eruit kan zien. Zet als Rijk, provincies en regio's samen met de stakeholders de schouders onder het toekomstgesprek.
- Concretiseer samen met de provincies, gemeenten en waterschappen hoe ze de impulsen van het Toekomstgesprek Landelijk Gebied kunnen en willen gebruiken in de eigen gebiedsprocessen en gebiedsprogramma's.
- Onderzoekende gesprekken: vragen, luisteren, doorvragen, relatie leggen met specifieke aandachtspunten provincie, kansen opperen en zien – en vooral niet te veel zenden.

Met het oog daarop is in het voorjaar 2024 een “Tour de Pays” gestart. Gesprekken met programma-, gebieds- en omgevingsmanagers in de provinciale organisaties. Team toekomstgesprek heeft inmiddels met zes provincies gesproken: Zuid-Holland, Groningen, Friesland, Utrecht, Noord-Brabant en Limburg. Op de volgende pagina is een impressie te vinden. Over het algemeen geven provincies aan kwalitatieve gespreksvoering als een belangrijk onderdeel te zien van hun werk en dat nodig is om stappen te zetten om stappen te zetten in het landelijk gebied. Er is vooral tijd en ruimte nodig om met de streek tot passende uitvoering te komen. En die tijd en ruimte voor “open gesprek” wordt vooralsnog onvoldoende ervaren. In het dagelijkse werk ligt immers de focus op papierwerk, op geld en instrumenten, op deadlines, op monitoren en rapporteren.

Ook inzicht en vaardigheden in het voeren van een betekenisvolle dialoog kan beter. Vragen die spelen zijn: ‘hoe blijf je in verbinding als je ogenschijnlijk niets te bieden hebt?’ en ‘hoe ga je om met gepolariseerde gesprekken en desinformatie?’. Daarbij is behoefte aan meer uitwisseling over werkvormen, aan dialoogexpertise en goede voorbeelden vanuit andere provincies. Bijvoorbeeld als het gaat om aandacht geven aan het zogenaamde “stille midden”. Vaak eisen vooral de grootste roepers alle aandacht op, dat is een gedeelde frustratie. Komende periode worden gesprekken met de provincies voortgezet en bekeken hoe uitwisseling, dilemma's en behoeften kunnen worden ingevuld.





Tour de pays Toekomstgesprek

Oproepen

- “Laten we met overheden en de gebieden gezamenlijk de integrale uitvoering voor straks gaan ontwerpen. Dat geeft gezamenlijke energie en aantrekkelijk perspectief.”
- “De feitenbasis is niet stabiel en dat creëert onrust. Organiseer een ander type ambtelijk overleg, onderlinge reflectie hoe hier mee om te gaan.”
- “Het onderwijs voor toekomstige plattelandwerkers en het opleidingsprogramma voor de huidige generatie moet hoognodig worden aangepast aan de transitie van het landelijk gebied en de vaardigheden die dat vraagt”.
- “Vergeet de rol van de gemeenten niet! Zij hebben vaak onvoldoende capaciteit en worstelen met snelle veranderingen die in het landelijk gebied spelen en hebben tegelijkertijd een directe ingang naar bewoners, ondernemers en lokale organisaties.”
- “Er is behoefte aan gesprek zonder meteen met de inhoudelijke opdracht te komen. Rust in het gesprek en oprechte persoonlijke verbinding maken.”
- “We missen als gezamenlijke overheden een serieuze stakeholderagenda op de grote agro spelers zoals retail en veevoederproducenten. Die spelers hebben we echt nodig.”

Uitlichten

- Groene Cirkels – Zuid-Holland creëert samenwerking rondom duurzaamheidsopgaven met ondernemers en andere maatschappelijke partners. Dat vraagt ook een andere houding van de provincie zelf; gezamenlijke oplossingen staan centraal.
- BOF (Bestjoerlik Oerlis Feangreide) goed voorbeeld uit Friesland van werkelijk gelijkwaardig speelveld creëren.
- Gebiedsduo's van een onafhankelijk voorzitter en een gebiedsregisseur vanuit de provincie, dat werkt goed in Groningen. Je kunt elkaar steunen en met gebiedspartijen andere gesprekken voeren.
- Brabant trekt nauw op met de zogeheten manifestpartners. Onder meer ZLTO, Brabants Landschap, Milieufederatie, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, en de Waterschappen. Samen obstakels wegnemen, gezamenlijke oplossingen vinden, provincie achter de broek zitten.
- De inzet van onafhankelijke landbouwcoaches, dat werkt in Utrecht Zij krijgen geen opdracht mee, helpen/ondersteunen de ondernemers, kennen de weg naar inhoudelijke adviseurs.
- Er wordt veel aandacht besteed aan stoppers en nog weinig aan ondernemers die willen doorgaan. Limburg werkt aan een blijversakkoord met de landbouw. De brede plattelands-coalitie waarmee de provincie optrekt kan daarin een rol spelen.

Zoektocht

- Wat hebben overheden nodig om de moedige stap voorwaarts te zetten richting ondernemers die willen bewegen?
- Ambtenaren moeten gefaciliteerd worden om lastige gesprekken aan te gaan; dat gaat niet vanzelf en vraagt vaak ook een ander profiel van medewerkers en gespreksvaardigheden.
- Hoe blijf je in verbinding als je als overheid ogenschijnlijk nog niets te bieden hebt?
- Hoe ruimte en tijd in de streek te creëren tussen de beleidsdruk enerzijds en de dynamiek in het gebied anderzijds?
- Rondom gebiedsprocessen doen veel mensen mee op vrijwillige basis. Op den duur gaat dat wringen. Er moet voor iedereen iets te halen zijn.
- Gebiedsontwikkeling in het landelijk gebied wordt herontdekt, maar ervaren mensen in dat vak zijn schaars. Er is behoefte om beproefde methodieken van Dienst Landelijk Gebied (DLG) af te stoffen en te vertalen naar deze tijd. Denk aan een routekaart gebiedsgerichte aanpak met consolidatie momenten.

Doorkijk

de acties die we naar aanleiding van de Tour de Pays in gang willen zetten of adresseren

In gang zetten

Dit zijn vragen en behoeften van provincies die raken aan het dialogisch werken en die we als Team Toekomstgesprek verder willen verkennen als en vertalen in concrete acties.

1. Dialoogstrategieën en trainen in dialoog

Dialoog is een vak, dialogisch werken een vaardigheid. Er is behoefte aan uitwisseling tussen provincies en met het rijk over dialoogstrategieën. Dat kan in de vorm van kennissessies, intervisie of actieleren (met elkaar meelopen). Er is ook behoefte aan training en methodieken. Daarvoor bestaan gelukkig al allerlei opties, die in beeld gebracht kunnen worden en waarmee provincies zelf aan de slag kunnen. Op dit vlak hebben we in 2024 bijvoorbeeld al een masterclass (de)polarisatie in gang gezet. Een ander initiatief dat verwelkomd wordt is het Expertteam dialoog (zie 3.4).

2. Podium geven aan best practices

Provincies kunnen van elkaar leren en zijn vaak trots op de manier waarop ze gebiedsgericht werken en het gesprek met partijen succesvol aanpakken. Zo is Groene cirkels een concept dat in Zuid-Holland is ontwikkeld en inmiddels geëxporteerd is naar de Peel. En de manier waarop Brabant participatie rondom gebiedsprocessen organiseert en maatschappelijke energie mobiliseert kan weer inspiratie zijn voor anderen. Via bijvoorbeeld webinars, kennisbijeenkomsten of long reads willen we podium geven aan uitwisseling.

3. In gesprek met groepen die nu nog aan de zijlijn staan

Provincies constateren dat de usuals vaak al aan tafel zitten in gebiedsprocessen: landbouwkoepels, milieufederaties, terreinbeheerders en soms een bewonersgroep. Dat wordt zeer gewaardeerd! We missen groepen die nu nog aan de zijlijn staan en juist voor nieuwe energie kunnen zorgen. Wat te denken van agrarische jongeren, boerinnen, veevoerproducenten of supermarkten? Of ontwikkelaars van wonen in het groen, recreatieondernemers en andere belanghebbenden bij een gezond platteland? Allemaal partijen die in potentie in en om een gebied staan. Ook daarin willen we ophalen en verbinden.

4. Dialoog tussen bestuurslagen

Er wordt veel vergaderd in overheidsland en nog steeds weinig tijd gestoken in het goede gesprek van mens tot mens. Er is behoefte aan interbestuurlijke uitwisseling tussen bestuurslagen. Maar ook tussen bestuurders, praktijkmensen en professionals in gebiedsontwikkeling. Op dat vlak hebben we vanuit Dieper wortelen al een en ander in gang gezet: Buitenbuddies, Reflectietafels. Aanknopingspunt geeft bijvoorbeeld het idee van seizoenswandelingen (zie 3.2). Maar er is meer mogelijk; dat gaan we verkennen.

Hartenkreet

Dit zijn suggesties en soms hartenkreeten die door provincies zijn meegegeven en betrekking hebben op inhoudelijke en vakmatige vraagstukken van de transitie landelijk gebied in het algemeen. Niet per sé voor Team Toekomstgesprek, wel belangrijk:

1. Uitwisseling op inhoudelijke vraagstukken

Tijdens de Tour de Pays zijn allerlei specifieke thema's genoemd waarop provincies graag zouden willen uitwisselen. Bijvoorbeeld KPI's bij doelsturing of stuurinformatie. Maar ook meer generieke thema's zoals inrichting van uitvoeringsorganisaties of slimme financiële arrangementen. De Transitieschool Landelijk Gebied leent zich voor verdieping van inhoudelijke thema's.

2. Naar een nieuw narratief

De roep om een optimistisch verhaal over de toekomst van het platteland en nieuwe wegen voor voedselproductie, agrarisch grondgebruik, volhoudbare natuur en een gezonde leefomgeving is groot. Provincies missen een gezamenlijk narratief vanuit de overheden richting de gebieden en willen daarin met het Rijk, gemeenten en waterschappen optrekken. Dialoog kan helpen tot een gezamenlijk nieuw verhaal te komen en verlangen naar de toekomst te creëren (zie 3.3).

3. Gebiedsontwikkeling als vak

Met het opheffen van de Dienst Landelijk Gebied (DLG) is een generatie gebiedsontwikkelaars en ontwerpers verdeeld geraakt over provincies en soms een ander vak gaan uitoefenen. Nu het gebiedsgericht werken echter weer volop in de belangstelling staat, groeit ook de behoefte aan ervaren mensen in gebiedsontwikkeling en de opleiding of bijscholing van volgende generaties. Dit is een kennis- en capaciteitsvraag die wij graag onder de aandacht brengen van collega's binnen RTLГ.

4. Experts van de toekomst

In het verlengde van het vorige punt is door provincies ook vaak de wens uitgesproken (groene) opleiders aan de voorkant te betrekken bij beleids- en praktijkvragen en jonge professionals te laten instromen. Ook dit punt staat op de agenda van de Netwerkfaciliteit van RTLГ.

Ontkiemen: Jongeren-netwerk

Vanuit RTLГ-Netwerkfaciliteit wordt momenteel verkend op welke manier een 'jongeren-netwerk' meerwaarde heeft bij de transitie van het landelijk gebied. Uit eerste gesprekken daarover lijkt er ogenschijnlijk vanuit de jongeren zelf geen behoefte te bestaan voor een apart netwerk, maar is wel behoefte aan verbinding met bestaande netwerken en projecten. Betrokkenheid wordt vooral gevoeld als het op concrete thema's aangaat (bijv. voedsel van de toekomst) of als de focus ligt op dingen doen i.p.v. alleen praten erover. Zo heeft de Reflectietafel RTLГ inmiddels 2 stoelen gereserveerd voor studenten van de Hogeschool van Hall Larenstein en wordt de jongerenstem betrokken bij de verkenning Landelijk Ontwerpatelier omgevingskwaliteit.

3

Starten met de Open Actieagenda

Het Toekomstgesprek Landelijk Gebied is meervoudig. Daarom is het advies de open actieagenda te laten uitgroeien tot een verzameling van interventies van RTLG, provincies en andere partijen die actief zijn in het landelijk gebied. Klein beginnen, rimpelingen veroorzaken. In hun onderlinge samenhang moeten deze acties gaan bijdragen aan de kwaliteit van de dialoog en het ontstaan van levende netwerken. Deze actieagenda is nadrukkelijk open: initiatieven die bijdragen aan een betere kwaliteit van de dialoog en levende netwerken zijn welkom!

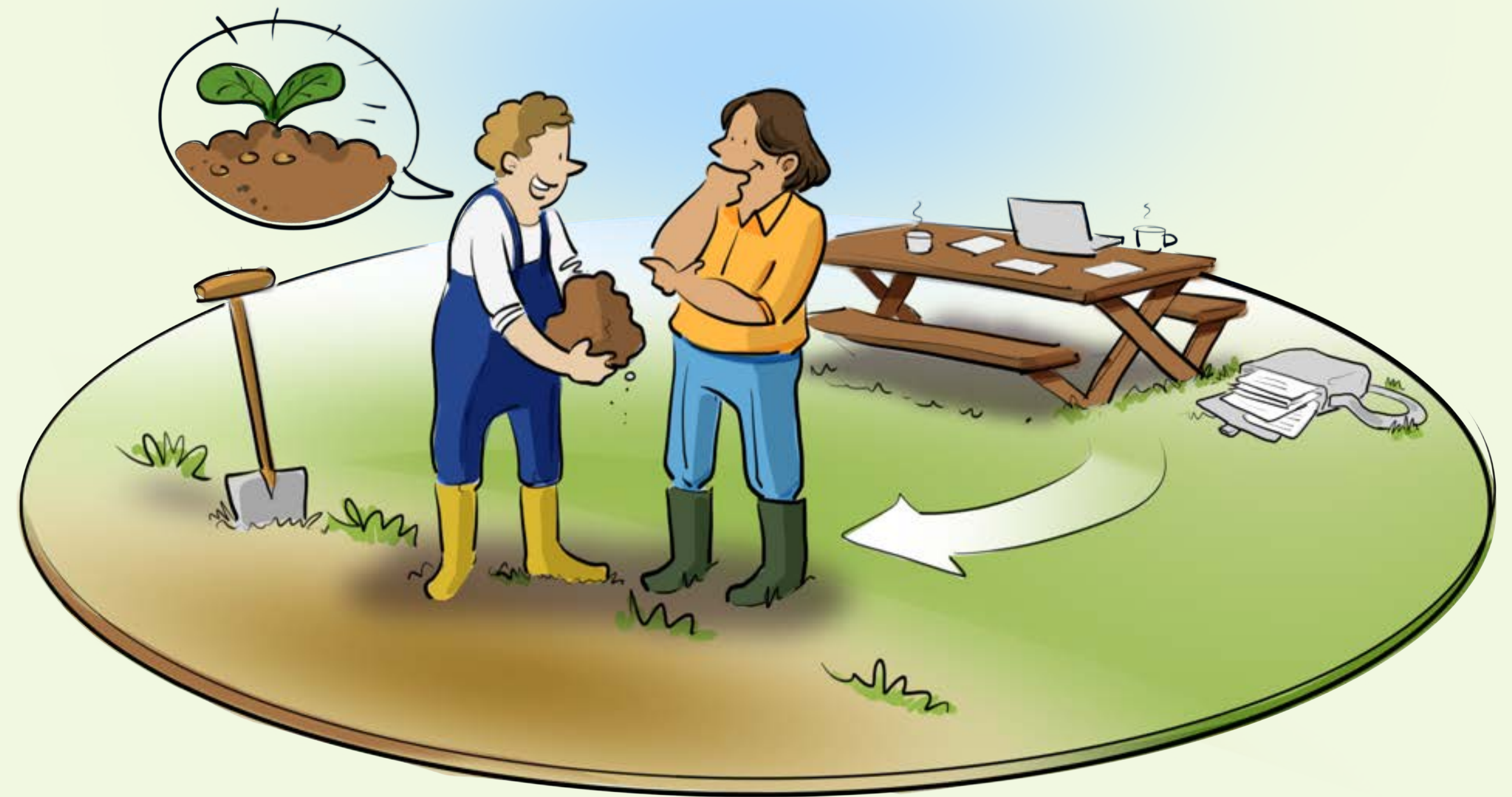
3.1 Geen grand design, wel samenhang

De open actieagenda speelt zich af tegen de achtergrond van een zich ontwikkelend netwerk en speelveld. Iedereen kan initiatief nemen. Deze actieagenda concentreert zich op activiteiten die gericht zijn op ontwikkelen, leren en verbinden en op nieuwe creatieve impulsen, op iets uitproberen en exploratie. Geen grand design, wel samenhang. Daarmee vormt de actieagenda het mycorrhiza: een ondergrondse samenlevingsvorm van schimmels en wortels van planten die elkaar voeden en - letterlijk - de basis vormen van het leven bovengronds.

In de initiatieffase zijn activiteiten gestart die een bijdrage leveren aan de aanbevelingen uit Dieper Wortelen. Zowel activiteiten die volop gaande zijn, als ideeën of interventies die uitgedacht worden en met wat meer tijd en aandacht kunnen gaan ontstaan (ontkiemen). Deze initiatieven komen nu vooral nog voort uit RTLG. Tegelijkertijd vinden op verschillende plekken in het land initiatieven plaats die goed bij Dieper Wortelen passen en de spotlights verdienen. En is er de ambitie om de komende jaren meer partners en initiatieven bij Dieper Wortelen te laten aansluiten. Advies is om dit actief op te pakken vanuit het voorgestelde katalysatorteam. Om daarmee gedeeld eigenaarschap in praktijk te brengen.

3.2 Maak van transitie meer mensenwerk

Maak van transities meer mensenwerk draait simpelweg om meer begrip krijgen voor elkaars (belevings)wereld. Het met elkaar verbinden van de praktijk in gebiedsontwikkeling – maar ook die van het boerenbedrijf, van natuur- en milieubescherming, van leefbaarheid op het platteland – met die van de beleidspraktijk en andersom. Elkaar scherp houden en van beter begrip naar daadwerkelijk samen doen komen, dat is de essentie. Het initiatief “buitenbuddies” blijkt aansprekend en illustreert het belang van de menselijke maat: het goede gesprek op ooghoogte.



Initiatief Buitenbuddies

Idee achter dit initiatief is het organiseren van structurele ontmoetingen tussen beleidswereld en samenleving en het bouwen van een nieuw levend lerend netwerk. Tussen ambtenaar en agrariër, tussen bestuurder en boswachter enzovoorts. Hoe? Door 12 beleidsmensen en 12 praktijkmensen gedurende een paar maanden in contact te brengen. Mensen worden in gelegenheid gebracht om dieper en persoonlijker in contact te treden met iemand die weliswaar met hetzelfde vraagstuk bezig is, maar dan vanuit een andere invalshoek. Deze buddies worden hierin begeleid, zodat de uitwisselingen ook van waarde is voor boer of boswachter en dus ook voor haar of zijn praktijk. Het is gedacht als experiment. Bij voldoende succes/animo zal het worden voortgezet en worden opgeschaald. We denken groot: 1000 buitenbuddies. Het project sluit aan bij een publicatie inzake de menselijke maat bij beleidsvorming van het Kenniscentrum voor Beleid en regelgeving.

Het initiatief is voortvarend gestart: 12 x 2 gepaarde deelnemers met diverse achtergronden. Zaakbegeleiders aanpak piekbelasting, beleidsambtenaren, boeren, boswachters, ecologen, loonwerkers, enzovoorts. Zij zoeken elkaar op, gaan samen naar 'buiten', maar verwonderen zich soms ook samen over de binnenwereld van bijvoorbeeld een departement. Met andere ogen kijken en buiten je eigen (veilige) bubbel, dat al alleen heeft meerwaarde. Maar dat niet alleen, een beter wederzijds begrip is een voedingsbodem om ook daadwerkelijk mee te denken in elkaar praktijken en samen oplossingen te verzinnen die gepitcht kunnen worden aan opdrachtgever of die tot input kunnen leiden voor de knelpuntenbrigade danwel PPLG/NPLG. Vooralsnog is gekozen voor een gefaseerde aanpak (ontmoeten, meelopen, meewerken) en we gaan van klein naar groter. Dus eerst het experiment afronden en dan opschalen. Tegelijkertijd dragen de "buitenbuddies" bij aan het ontstaan van een levend lerend netwerk. Reacties van de deelnemers zijn tot op heden positief. Ook zijn er collega's die aangeven dat het "soms confronterend" is. Er zijn kansen voor verknopen met o.a. het ministerie van LNV-initiatief "Boer zoekt ambtenaar". BuitenBuddies heeft een plek in het jaarcongres van RTLG gekregen (Boven het Maaiveld 2024) en er zal een korte documentaire gemaakt worden over de dynamiek tussen buddy's.

ONTKIEMEN: SEIZOENSWANDELINGEN

Het starten van een initiatief zoals "buitenbuddies" kost in het begin enige overtuigingskracht om deelnemers te motiveren tijd te maken in hun drukke praktijk op de boerderij, op het ministerie of in het provinciehuis. Echter, het initiatief loopt voortvarend en bruist van energie. Het voorstel is om meer initiatieven te ontplooiën die bijdragen aan de menselijke maat, het goede gesprek over transitie en de belemmeringen waar we tegen aanlopen. Een idee dat al in onze open actieagenda staat zijn "seizoenswandelingen": met een gemêleerd gezelschap op werkbezoek in de streek, het gesprek aangaan met locals en thought leaders, elkaar inspireren en meenemen naar de eigen praktijk.

Buitenbuddies: een initiatief van Regieorganisatie Transitie Landelijk Gebied, in samenwerking met idee-houder John van Duursen



Buitenbuddies

Doelstelling

"Het dichtn van de kloof tussen beleid en praktijk, dat is het doel."

Buitenbuddies nodigt deelnemers uit om gedurende 3+ maanden uit de bubbel te komen en om - als mens - in contact te komen met de andere kant.

Gelijkwaardig | Wederkerig | Nieuwsgierig

We verbinden 20+ ambtenaren, beleidsmakers en bestuurders aan agrarisch ondernemers, natuurbeheerders, boswachters en ecologen. Dit doen we door buddy paren samen te stellen (netwerk), die gedurende meerdere maanden elkaar 2x per maand opzoeken. De opbouw:

Fase #1: Elkaar te ontmoeten, als mens.
 Fase #2: 'Meelopen in de schaduw van de ander'.
 Fase #3: Daadwerkelijke stappen te zetten, in dienst van een eigen vraagstuk en/of in dienst van het gebiedsproces

Per fase worden modules/ werkvormen ontwikkeld en aangeboden, om de ontmoetingen en uitwisselingen inzichtvol en neutraal te houden.

1 Verstand van praktijken zowel de beleidspraktijken als de buitenpraktijken.
2 Beter begrip van de verschillende werkdomeinen en daarmee een bijdrage leveren aan het toegankelijk van politiek (de kloof dichten). Na 2 maanden, maanden in elkaar praktijken en oplossingen zoeken richting opdrachtgever.
3 Input voor de knelpuntenbureau als inspiratie en oplossingsrichtingen voor PPLG/ NPLG.

Drijfveren

- Herstel van de menselijke maat is nodig, nuttig en leuk.
- Maak van de transitie (werk) meer menswaardig.
- Input voor de knelpuntenbureau als inspiratie en oplossingsrichtingen voor PPLG/ NPLG.
- Dichten van de kloof tussen praktijk en beleid leidt enerzijds tot minder weerstand, demonstraties, burn-out en anderzijds tot beter beleid over de inhoud en de uitvoerbaarheid en ook kostenbesparingen.
- Zorg voor een tussenruimte voor dialoog.

Resultaten

- 22 deelnemers, 11 paren.
- Bij de werving zie ik op de 10 benaderde mensen vrijwel direct "ja".
- Per fase worden specifieke werkvormen / modules ontwikkeld en aangeboden. Dit blijkt een effectieve en prettige werkwijze.
- Kansen voor opschaling en versterking door samenwerking met o.a. Ambtenaar zoekt Een, de LNV Academy.
- Enthousiaste reacties van de deelnemers. En ook reacties als: "soms confronterend is, maar dit juist ook goed is".

Milestones

- Eind feb 2024 Kick-off Buitenbuddies
- 16 april 2024 Crash course bestuursbureau met deelnemers
- Samenwerking Directoraat Communicatie

Cyclus: Een je ook leer- en nieuwsgierig wat een gestructureerde uitwisseling met 'de andere kant' kan doen, wat je zelf en waar je werk? Laat het ons weten door je naam, nummer en emailadres bij iemand van de werkgroep te laten. We nemen dan contact met je op. Op basis van jouw locatie en voorkeuren kunnen we je 1:1 matchen met de juiste buddy.

Boven het Maaiveld

3.3 Creëer verlangen naar de toekomst

Herwaarderen van de praktijk van gezamenlijke visievorming en verbeelding, daarover gaat deze aanbeveling. Ontwerpend onderzoek kan een goed instrument zijn om tot beweging aan te zetten. Het is een manier om samen met de streek een wenkend perspectief te maken dat kan bijdragen aan de wil om echt te veranderen. Een vliegwiel voor technische en sociale innovatie. Geleid vanuit de doelen, gevoed vanuit de basis ("top led, bottom fed") is een adagium dat daarbij past. Laat vernieuwing in praktijk zien en creëer verlangen naar de toekomst.



Initiatief Atelier Omgevingskwaliteit

RTLG heeft eind 2023 het College van Rijksadviseurs (CRa) gevraagd om vanuit haar onafhankelijke positie advies uit te brengen over het opzetten van een atelier Ontwerpkracht landelijk gebied (werktitel). Het doel van atelier Ontwerpkracht is:

- Omgevingskwaliteit inzetbaar maken voor gebiedsontwikkeling en uitvoering;
- Vergroten en verbeteren netwerk en community-vorming;
- Kennis delen door schalen heen;
- Het lerend vermogen vergroten;
- Inspireren en organisatiekracht creëren;
- Een gezamenlijke taal en werklijnen ontwikkelen, dienend aan dialoog en gebiedsproces;
- De lange termijn in beeld verbinden aan heden.

De verkenning is er op gericht meer zicht te krijgen op de wijze waarop een dergelijk 'atelier' kan worden uitgewerkt. Zowel op een 'Wat' als een 'Hoe', die aansluit bij de behoefte van de werkers in de gebiedsprocessen. In juni 2024 wordt het advies verwacht.

Wat omvat een dergelijk atelier? Denk aan tools, teams, advies, praktijk en theorie. Het kan zich richten op ontwerpgericht onderzoek, het begeleiden van voorbeeldplannen (koplopers), de ontwikkeling van instrumenten. Het is nadrukkelijk de wens dat een dergelijk atelier Rijk en regio's gaat verbinden vanuit samenwerking en gelijkwaardigheid. Het moet een vrije denkruimte opleveren, een plek voor uitwisseling en kennisdeling, waar men niet het gevoel heeft 'de maat genomen te worden'. Er zijn verschillende varianten denkbaar, van een atelier dat op een aantal onderdelen ondersteunt, tot een atelier dat verweven is met de regionale gebiedsprocessen. Denkbaar is ook een vorm die zich (al lerend) kan ontwikkelen van klein, licht en incidenteel naar groots, systematisch en als onderdeel van een uitvoeringsgericht proces. Ontwerpdialoog als hulpmiddel om verlangen naar de toekomst te creëren.

Achtergrond: eerdere ontwerpateliers voor transitieopgaven

Het inzetten van ontwerpateliers om te helpen op een kwalitatief goede manier om om te gaan met transitieopgaven is niet nieuw. In de tijd van de ruilverkaveling had Staatsbosbeheer bijvoorbeeld de Afdeling Natuurbescherming en Landschapsverzorging (vanaf 1963 het Dienstvak Landschapsbouw) met een heel netwerk van landschapsarchitecten in de provincies. De Dienst Landelijk Gebied (DLG) had naast landschapsarchitecten ook veel andere disciplines aan boord en ondersteunde daarmee integrale gebiedsprocessen, vaak vanuit een ontwerpde benadering.

Het programma Ruimte voor de Rivier had een Cluster Ruimtelijke Kwaliteit met een Kwaliteitsteam en landschapsarchitecten in de projectteams. Het Deltaprogramma had een Atelier Kustkwaliteit dat twee jaar ontwerpgericht onderzoek deed naar de manier waarop de kuisversterking meerwaarde kan creëren voor natuur, recreatie en de kwaliteit van de kustplaatsen en boulevard. Ook het kennis- en actieplatform Delta Atelier (samenwerking Nederland en Vlaanderen) laat zien hoe ontwerpkracht ingezet kan worden. In dit geval om ruimtelijke experimenten en innovatie in de Eurodelta te koppelen aan de opgaven en de doelen (bijvoorbeeld ten aanzien van klimaat) die we hebben vastgelegd. Kortom: genoeg voorbeelden voor transitieopgaven in het landelijk gebied.

Initiatief Verkenning haalbaarheid en draagvlak IBA-achtig event

Wat zijn opties om transitie landelijk gebied zichtbaar te maken en nieuwe combinaties te maken in de praktijk van de “wederombouw van het platteland”? Duitsland kent al meer dan 100 jaar het planningsfenomeen IBA – Internationale Bau Ausstellung. Via een IBA wordt een grote transitie gedurende meerdere jaren in de schijnwerpers gezet in een bepaald stad of streek. En samen met maatschappelijke partners, overheden en vakwereld ingekleurd met concrete projecten die de transitie zichtbaar maken voor een breed publiek. Gerealiseerde projecten vormen een blijvende nalatenschap. Een IBA is daarom al lang geen tentoonstelling meer maar vooral een dialoog met de samenleving en een optie om samenhangend te investeren in transitie.

Tijdens de interviews die aan de basis liggen van “Dieper wortelen” is de suggestie gedaan om te verkennen of een IBA een passende vorm zou kunnen zijn om beweging te brengen in de transitie. Ook vanuit de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam is interesse in het thema. Door RTLG is opdracht gegeven een eerste verkenning te doen, ondersteund door een studie van Professor Hospers (Economische Geografie Radboud Nijmegen / Duitslandstudies Universität Münster) naar ervaringen met IBA's in Duitsland.

Centrale vraag voor het advies: kan een IBA-achtig en participatief vormgegeven traject helpen om een impuls te geven aan de transitie landelijk gebied? Transitie landelijk gebied is hier bedoeld als een op een vernieuwende manier in balans brengen van grondgebruik met het natuurlijk systeem. Met verschuiving naar duurzame en rendabele vormen van voedselproductie of ander (agrarisch) grondgebruik en naar toekomstbestendige vormen van natuur en landschapsbeleving. Verkennen van haalbaarheid, betaalbaarheid en draagvlak vormen onderdeel van de verkenning. Een IBA-achtig opzet staat voor een vorm die geïnspireerd is op het Duitse origineel – langjarig, participatief, creërend enz. - maar niet per sé een kopie en passend binnen de Nederlandse context. Bedoeling is dat het advies medio 2024 wordt opgeleverd.

Internationale Bau Ausstellungen - wat is het?

Voor ons Nederlanders is de IBA-Emscherpark een bekend voorbeeld. In dat kader werd eind vorige eeuw de restauratie van het kolen- en staallandschap van het Ruhrgebied in gang gezet, met veel aandacht voor transformatie industrieel erfgoed en ruimte voor het groene netwerk. Ook buiten Duitsland worden sporadisch IBA's georganiseerd, recent bijvoorbeeld in Parkstad-Limburg. Daar was krimp de trigger om te investeren in herbestemming en nieuwe ruimte. Met een investeringsvolume van 45 miljoen is in 7 jaar circa 250 miljoen in blijvende projecten gerealiseerd. In Stuttgart en omgeving loopt momenteel een IBA met als thema “heruitvinden van de stedelijke regio”. Daar gaat het onder meer om stad-landrelaties, circulariteit en het nieuw wonen.

Initiatief Instrumentenkoffer Omgevingskwaliteit

In 2023 bracht het zogeheten (IM)Pact-netwerk het advies 'Samen werken aan omgevingskwaliteit in het landelijk gebied' uit. Dit advies geeft richting aan het verankeren van omgevingskwaliteit bij de transitie van het landelijk gebied. In het Ontwerp-Nationaal Programma Landelijk Gebied van december 2023 is het advies van het (IM)Pact-netwerk betrokken. In het advies worden veel instrumenten genoemd, waaruit een instrumentenkoffer is ontwikkeld. De koffer vormt een verzameling van inhoudelijke, regelende, organisatorische en financieel, economische instrumenten die bijdragen aan een goede omgevingskwaliteit. Het biedt een praktisch overzicht van instrumenten met bijbehorende voorbeelden. De instrumenten zijn los van elkaar inzetbaar, maar worden bij voorkeur gecombineerd, zodat op elk moment in het gebiedsproces aandacht is voor omgevingskwaliteit. Iedere situatie vraagt om een eigen set aan instrumenten. Daarom is het belangrijk om de keuze voor instrumenten met de gebiedspartners te bespreken. De koffer kan ondersteunen bij het voeren van dat gesprek. De instrumentenkoffer is in beginsel bedoeld voor de provincies ten behoeve van de (door)ontwikkeling van hun gebiedsprogramma's (PPLG's) en het opstarten en uitvoeren van gebiedsprocessen. Het gaat dan om beleidsmakers, programmamanagers en de gebiedsmanagers of -regisseurs. Maar de koffer is ook bruikbaar voor andere gebiedspartners zoals waterschappen, gemeenten, belangenorganisaties of samenwerkingsverbanden met instrumenten die ingezet kunnen worden in hun gebiedsprocessen.

Over omgevingskwaliteit en dialoog

Omgevingskwaliteit kun je – in tegenstelling tot de meeste milieuaspecten – niet normeren en afvinken maar moet je interpreteren en beargumenteren. Wát goede omgevingskwaliteit is, daar moet je het met elkaar over eens worden. Omgevingskwaliteit vraagt daarom altijd om een dialoog over wát kwaliteit is op een bepaalde plek, voor huidige en toekomstige gebruikers. Het gesprek over een goede omgevingskwaliteit kan de transitie van het landelijk gebied een positieve impuls geven. Het kan bijdragen aan het maatschappelijk draagvlak voor verandering en op deze manier ook doorslaggevend zijn voor het behalen van de doelstellingen op het gebied van natuur, water en klimaat. Voorbeelden:
Participatieve maatwerkmethodes: actieve methodes om ter plekke gezamenlijk te aanschouwen wat het effect op het landschap is van een specifieke ingreep.
Kwaliteitsdialoog: methodiek voor een open en gelijkwaardige dialoog met omgeving, professionals en overheden over de kwaliteiten, opgaven en mogelijke toekomst van een gebied.

Initiatief Samenwerking met groene HBO's

Het landelijk gebied zit midden in grote veranderingen. Tal van maatschappelijke opgaven komen op ons af, zoals een duurzame voedselvoorziening, biodiversiteitsherstel, een gezonde bodem en voldoende en schoon water. In een klein land als Nederland, waar de fysieke ruimte schaars is, stellen ze ons voor flinke uitdagingen. Uitdagingen die hoe dan ook een grote impact op de ruimtelijke inrichting van ons landelijk gebied zullen hebben. Dit betekent dat de komende decennia het nodige geleverd wordt van de mensen die hierin aan het werk zijn en zij die straks het stokje overnemen: de professionals van nu én die van de toekomst. In 2023 hebben de groene hogescholen en het ministerie van LNV daarom de handen ineengeslagen en verkend hoe we gezamenlijk de ontwikkeling van de – voor de transitie van het landelijk gebied benodigde – praktijkgerichte kennis, competenties en capaciteit kunnen ondersteunen, versterken en borgen. Het resultaat van deze verkenning is een Samenwerkingsagenda 2024 Kennis & Capaciteit Transitie Landelijk Gebied. De agenda beschrijft gezamenlijke acties en activiteiten voor de korte termijn, maar ook wat er nodig is voor een verkenning van een langdurigere samenwerking. De korte termijnacties zijn gebundeld in een Actieplan 2024, gericht op het realiseren van ambities rondom het initieel onderwijsaanbod, leven-lang-ontwikkelen-trajecten en praktijkgerichte onderzoekstrajecten. Binnenkort wordt er een samenwerkingsovereenkomst afgesloten.

Ontkiemen: Game design thinking

Social design is een mensgerichte, co-creatieve aanpak op basis van waarden en drijfveren. Het ontwikkelen van een verbindend perspectief tussen partijen staat centraal. Experimenteren is een natuurlijk onderdeel van de social design-aanpak, immers de toekomst wordt omgeven met onzekerheden. Deze onzekerheden kun je gestructureerd en 'licht' onderzoeken. In de afgelopen periode is deze praktijkkennis in opdracht van RTLG omgezet naar een game waarmee de spelers aan de hand van vraagstukken in gesprek kunnen gaan over zowel de transitie van het landelijk gebied als design thinking als tool. Deze game is vanaf najaar 2024 beschikbaar op de digitale werkplaats van RTLG.

3.4 Zorg voor een tussenruimte voor dialoog

Zorg voor een tussenruimte voor dialoog draait om de bijdrage aan een open en reëel gesprekklimaat en aan depolarisatie van het debat over de toekomst van het landelijk gebied. Voorkomen dat het wij-zij denken alles bepalend wordt en dat partijen tegenover elkaar blijven staan. Dialoog is hard werken en moet je leren. Bovendien moet dialoog steeds bijdragen aan betere processen en doorleefde resultaten. Baat het niet dan gaat het niet, was een onliner uit één van de interviews in het Dieper Wortelen traject. Juist op het vlak van het maken en bieden van een veilige tussenruimte kan en wil “Dieper Wortelen” het verschil maken.



Initiatief Masterclass (de)polarisatie

In het advies “Dieper wortelen” is een paragraaf gewijd aan polarisatie en handelingsperspectief om daar doorheen te breken. Dat vraagt inzicht in de dynamiek van het wij-zij denken, in wetmatigheden en verschillende rollen in een gepolariseerd debat. En dus ook in je eigen rol als beleidsmaker of bruggenbouwer. Inspiratie werd geboden door praktisch filosoof Bart Brandsma. Hij heeft uitgelegd wat brandstof is voor polarisatie, dat er tegelijkertijd allerlei vormen van wij-zij denken bestaan en dat je vaak onbedoeld deel bent van een bepaald kamp. De flanken hebben er baat bij het stille midden leeg te eten. Dat mechanisme is goed herkenbaar in de transitie landelijk gebied (denk aan omgekeerde vlaggen in 2023 waarin niet alleen boeren maar ook de samenleving werd uitgedaagd kleur te bekennen). Team Toekomstgesprek is van beweging vanuit het midden: zoek verbinding op dat niveau en ga vandaaruit aan de slag met praktijkmensen.

In het vroege voorjaar heeft Bart Brandsma een kleine masterclass verzorgd voor een select gezelschap van managers en maatschappelijke partners (zie 4). Later dit jaar zal hij, op initiatief van RTLГ, 2 keer een tweedaagse masterclass verzorgen open voor beleidsmakers en praktijkmensen die actief zijn in de transitie van het landelijk gebied. Deelnemers werken onder andere bij gemeenten, provincies, Rijk, natuur en agrarische organisaties, waterschappen en financiële sector.

Initiatief Transitieschool en jaarlijkse ontmoeting

In het jaarlijkse evenement Boven het Maaiveld als in de Transitieschool Landelijk gebied, beide initiatieven georganiseerd vanuit RTLГ, staat de tussenruimte centraal. Het wezen van deze transitieschool is het bieden van een leerruimte en bedding voor veilige uitwisseling en ontmoeting over dilemma’s in de uitvoering van de transitie van het landelijk gebied en handelingsverlegenheid van de deelnemers. De jaarlijkse ontmoeting Boven het maaiveld geeft een podium aan en voor mensen vanuit het brede veld van de transitie landelijk gebied en voor alle generaties om elkaar te ontmoeten, in gesprek te gaan en van elkaar te leren.

Ontkiemen: Op zoek naar het Stille Midden

In lijn met de lessen van (de)polarisatie en de uitkomsten van de RTLГ Reflectietafel I (‘Een ‘scheppende Z-ruimte’ – zie 4) kan beweging vanuit het midden enorm helpen om uit het wij-zij denken te komen. Juist door het de nuances op te zoeken, te onderzoeken wat niet gehoord wordt en of kritische geluiden breed gedeeld worden. Door letterlijk en figuurlijk een andere positie te kiezen en persoonlijke verhalen van sleutelfiguren uit verschillende landsstroken op te tekenen. Door inzet van storrtelling, podcasts of creatieve vormen kunnen dilemma’s, do’s and dont’s in beeld worden gebracht. Deze vervolgens hanteerbaar maken en daarmee een stap zetten richting genormaliseerde gespreksvoering en tot beter doen. Juist de verhalen van die veelal de rol vervullen als intermediair of informele leiders.

In feite is het simpel: verander het onderwerp van problemen die verdelen, naar gezamenlijke dilemma’s die verbinden. Wat staat er in de streek op het spel? Op deze manier wordt er gezocht naar de verbindende vraagstukken op streekniveau. En dat vormt het startpunt voor reflectie en actie vanuit de overheid: Hoe kunnen we helpen? Wat kan er vanaf morgen worden ‘gelaten’ en wat kan er nu al ‘gedaan’ worden?

Ontkiemen: Expertteam Dialoog

Meer en beter toekomstgesprek vergt ook vaardigheden. Dialoog voeren is een vak. Ambitie van Team Toekomstgesprek is om de kennis & kunde van dialogische gespreksvoering te ontsluiten voor betrokkenen bij de transitie in het landelijk gebied, o.a. in de gebiedsprocessen. Dat kan in de vorm van kennisoverdracht of in de vorm van beschikbaarheid van ervaren dialoogbegeleiders. Op verschillende plekken blijkt al veel kennis en kunde beschikbaar te zijn. Het oprichten van een nieuw team lijkt daarom niet nodig. Het verbinden van bestaande initiatieven en organisaties met de vragen in het veld zal de eerste focus zijn. Hiervoor ligt inmiddels contact met provincies, de directie Democratie en Bestuur van het ministerie van BZK, met het programma dialoog en ethiek, met de WUR dialogues en met het dialoogteam van de Rabobank. Bovendien bestaat er een Dialoog Netwerk Nederland waar veel professionals in verenigd zijn. De Tour de Pays en de netwerkbijeenkomsten leveren gerichte vragen op. De volgende stap is een bijeenkomst organiseren waarin met de verschillende expertiseteams verkend wordt hoe vraag en aanbod het beste bij elkaar kunnen komen.



Niet iedereen is Socrates

Een socratische dialoog is een gemeenschappelijk gesprek waarin we onderzoeken wat we denken en waarom. Een vraagstuk van meerdere kanten bekijken. De socratische gespreksbenadering houdt in dat gesprekspartners hun oordeel uitstellen en nauwkeurig luisteren naar elkaar. Dat klinkt eenvoudig, maar dat is het niet. Enkele quotes en vragen uit de Tour de Pays die de behoefte aan dialoogexpertise illustreren: “Wij zijn op zoek naar manieren om in contact te blijven met de mensen in het gebied als het gebiedsproces om welke reden dan ook in een impasse raakt.” “We willen graag burgers betrekken bij de transitie van het landelijk gebied, maar ze geven aan de materie te ingewikkeld te vinden. Hoe betrekken we hen wel op een goede manier?” “Ik ben op zoek naar een platform van waaruit trainingen op het vlak van samenwerken aangeboden kunnen worden, waar dan partijen van verschillende organisaties aan mee kunnen doen. Vanuit mijn eigen organisatie lukt dat niet.”

3.5 Help knelpunten in de uitvoering weg te nemen

Stap voor stap naar een ontzorgende overheid. Niet de regeling of de procedure centraal, maar de oplossing in de gebieden. Kleine doorbraken creëren in de uitvoering van projecten die een grote doorwerking gaan krijgen in de alledaagse praktijk. Dit is niet de makkelijkst in te kleuren aanbeveling uit Dieper Wortelen, maar beslist nodig. Er zijn ook allerlei initiatieven binnen het ministerie van LNV en de andere departementen op dit vlak en binnen de provincies. Juist in het verbinden daarvan ziet Team Toekomstgesprek meerwaarde. Podium geven aan goede voorbeelden en vertrouwen geven aan initiatiefnemers: het kan dus wel!



Ontkiemen: Knelpuntenbrigade

Met het initiatief voor een “knelpuntenbrigade” wordt via de aanpak doen-leren-beter doen, een hanteerbare en deelbare werkwijze ontwikkelt om knelpunten in de uitvoering weg te nemen. Uiteraard voor zover dat binnen het vermogen ligt. Vanuit Dieper Wortelen wordt kennis en vaardigheden toegevoegd op goede gespreksleiding en dialoogvoering, evenwaardigheid aan tafel en herkennen van belemmerende patronen er onder de terugkerende knelpunten liggen. Om vervolgens te bekijken of die belemmerende patronen omgebogen kunnen worden in helpende patronen. Er wordt in het opzetten van de knelpuntenbrigade samengewerkt vanuit het ministerie van LNV DG Landelijk Gebied en Stikstof en de directie Strategie Kennis en Innovatie, de Vereniging Nederlandse Gemeenten en RTLG.

Een knelpuntenbrigade is geen nieuwe uitvinding, in de praktijk worden er bijvoorbeeld binnen het Nationaal Programma RES, het sociaal domein en bij de Uitvoering aanpak piekbelasting gewerkt of geëxperimenteerd met zogenaamde ‘doorbraaktafels’ met ondersteuning van Instituut voor Publieke Waarden. Ook in een aantal provincies wordt met diverse vormen van knelpuntentafels gewerkt. Daar lijkt de aanpak zich vooral te concentreren op de integrale aanpak om uit sectorale impasses te komen: mandaathouders van verschillende organisaties gaan aan tafel met goed voorbereide dossiers om samen knopen te kunnen doorhakken ten gunste van integrale oplossingen. Uit deze ervaringen wordt inspiratie gehaald voor een knelpuntenbrigade. Op basis van een eerste inventarisatie van knelpunten in de uitvoering, worden er verschillende initiatieven van ondernemers of maatschappelijke partners opgehaald die beslist bijdragen aan transitie van het landelijk gebied, maar helaas niet matchen met de wereld van het generieke beleid van bijv. de Rijksoverheid. Mooie initiatieven zitten daarom in een impasse en dat haalt ook enthousiasme om te bewegen weg.

Knelpuntenbrigade: waar knelt het?

Een kleine greep uit een aantal praktijkvoorbeelden rijp zouden kunnen zijn voor de Knelpuntenbrigade:

- Een agrariër zou haar verhuurde land graag willen omzetten naar kruidenrijk grasland, maar haalt dan onvoldoende rendement om de belasting in box 3 te betalen.
- Provincies en gemeenten lopen soms vast op tegenstrijdig beleid. Zo heeft een groep agrariërs samen met dorpsbewoners een initiatief opgezet rondom groen gas. Een duurzame stap, maar het initiatief loopt vast op onduidelijkheid over interpretatie regels natuur, stikstof en wateropgaven
- Een groep agrariërs heeft samengewerkt aan een extensiveringsplan. Op basis van dit plan kan de provincie geen duidelijkheid krijgen of ze hiermee aan de doelen voldoen. Investerings blijven uit en daarmee de extensivering ook.

3.6 Transitie kan niet zonder verandering in eigen organisaties

Van oudsher zijn (overheids)organisaties ingericht op beleid maken en het organiseren van de uitvoering. In de waan van de dag vergeten we dialoog en reflectie. Het is moeilijk voorstelbaar dat we met de werkwijze van alledag van alle betrokken organisaties een transitie in het landelijk gebied bewerkstelligen. Aanknopingspunten zijn er op het vlak van leren, evalueren en storytelling. Maar ook op het vlak van opgavegericht organiseren. Uiteindelijk streven we allemaal naar organisaties die primair gericht zijn op beweging brengen in maatschappelijke opgaven en dat kan niet zonder verandering in de eigen organisatie.



Initiatief RTLG-reflectietafels

De behoefte aan reflectie van buiten ('wetenschap & praktijk') naar binnen ('het overheidssysteem') leeft breed, maar helaas wordt daar niet zo vaak de tijd voor genomen. Met de organisatie van een reeks van reflectietafels wordt die kwaliteitstijd wel gemaakt. Doel is inspireren, reflecteren en leren van elkaar. Met een vaste kern van 'reflectievragers' – o.a. de ambtelijke top van RTLG en IPO - en 'reflectiegevers' en met wisselende frisdenkens die een specifieke invalshoek kunnen belichten. Zo ontstaat een groep kritische vrienden rondom de transitie. De reflectietafels kennen één vast ingrediënt: vrije ruimte. Dat is het gesprek gericht op de verheldering van essenties, het opschorten van oordelen, het verwoorden en toetsen van persoonlijke visies. De vorm is vrij. Tot dusver hebben er 2 tafels plaatsgevonden en is een derde in voorbereiding.

Ontkiemen: Verbinden leerkringen

Team Toekomstgesprek neemt geen initiatief in het bouwen van eigen leerkringen. Wél sluit het graag aan bij of maakt verbinding met bestaande leerkringen en achtergronden. Bestaande leerkringen zijn bijvoorbeeld die van IPO, Wageningen Dialogues van de WUR en het Netwerk van het Programma maatschappelijk onrust en ongenoegen van het ministerie BZK. Uitgangspunt is telkens aansluiten bij de bestaande netwerken en leerkringen om de opbrengst van Dieper Wortelen te delen en te bespreken. Haakjes slaan waarmee we de aandacht en uitwisseling rondom dialoog vergroten en verbinden aan thema's die binnen deze netwerken en communities of practices centraal staan. Zo ontstaan organisch interessante combinaties. Vanuit de ontmoeting en inhoudelijke verbinding, komen mogelijk ook nieuwe vragen en verbindingen tussen de netwerken tot stand, die helpen bij de beweging van Dieper Wortelen. Zoals een initiatief van de Leerkring Gebied Centraal van IPO in juni dat zal gaan over "bodemverbeteraars": de praktijkmensen uit de wereld van de landbouw, het natuurbeheer of het vormgeven van gebiedsprocessen die het lukt serieuze stappen te zetten. En die ook andere gebiedspartners verleiden om in te stappen en te bewegen. Hoe werkt dat in de praktijk van concrete gebieden? Mooi is hier de verbinding van het gedachtegoed van IPO over gebiedsontwikkeling met de taal van "Dieper wortelen": samen om een gebied gaan staan en te leren van praktijkmensen. Andere voorbeelden zijn de community's of practice die RTL onder meer rondom grond, data en reflexieve monitoring heeft geïnitieerd.

In gesprek aan reflectietafels

Waarover gaat het gesprek? Op 10 november 2023 vond de 'try-out' plaats. Met een gemêleerd gezelschap is gereflecteerd op de vraag 'transitie landelijk gebied, doen we de goede dingen en doen we de dingen goed?' Onderwerp van gesprek waren verandergedrag, veranderstructuur en veranderstrategie. Joks Janssen (hoogleraar brede welvaart) heeft het belang van het scheppen van interactieruimte waarin de transitie in het landelijk gebied meer in het centrum van de samenleving komt te staan toegelicht. Hoe creëer je zingeving en vertrouwen om samen aan de slag te gaan, te experimenteren en te leren? De tweede tafel op 15 maart 2024 had het karakter van een masterclass in het herkennen van patronen in het wij-zij denken, het ontstaan van polarisatie en ook handelingsperspectief om te depolariseren. Een derde reflectietafel op 21 juni 2024 gaat over een groot belang met een bescheiden stem: hoe kunnen we natuur & landschap weer top of mind maken in de transitie landelijk gebied. Wandelend in gesprek zijn in de Ooijpolder bij Nijmegen: daar wordt al jarenlang geïnvesteerd in landschapsherstel, groen-blauwe dooradering en biodiversiteit.

4

Verder vanaf hier
EEN GROEIRICHTING

Tijd nemen

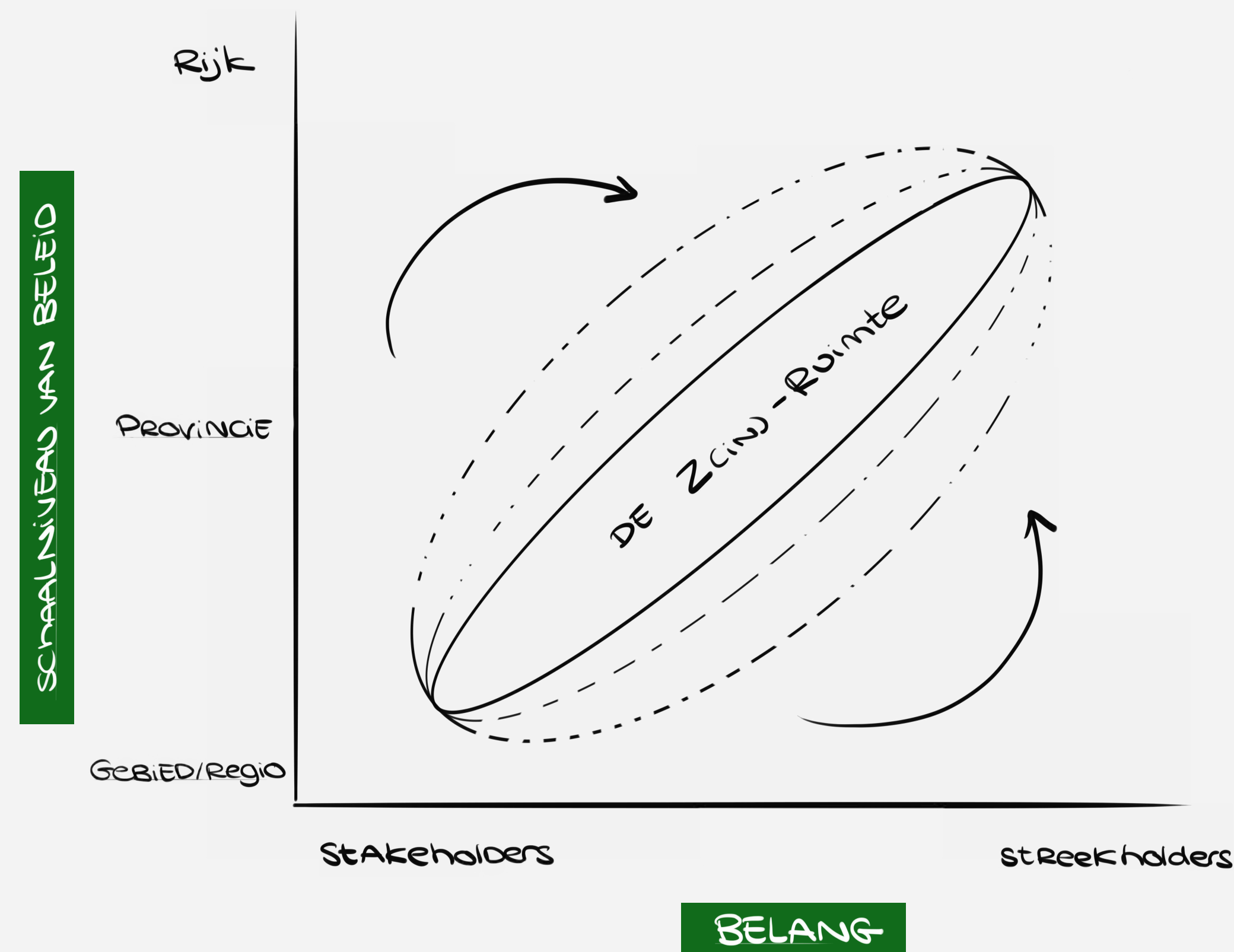
Allereerst: dieper wortelen is een kwestie van tijd nemen, goed water geven en af en toe de bodem verticuteren (lucht geven betekent dat letterlijk). Via deze tussenrapportage over toekomstgesprek transitie landelijk gebied wordt beoogd te laten zien dat met een klein team en een groeiend netwerk samen dingen voor mekaar kunt krijgen. Dialoog als katalysator voor transitie. Juist na deze initiatieffase liggen er volop kansen om door te groeien.

Een van die groeirichtingen is naar de plek waar de echte dilemma's, verhalen en praktijken zich voordoen; de landstreken en gebieden. De ruimte om betekenisvol aan het werk te zijn gericht op de uitvoering van de gebiedsprocessen en het ondersteunen van de partijen die daar actief zijn. Precies daar ligt de crux om de taal van de systeemwereld en die van de uitvoeringspraktijk dichterbij elkaar te brengen door te investeren in de dialoog.

Verbinden systeemwereld en praktijk

Volgens Joks Janssen (hoogleraar brede welvaart) is het tijd om te “ver-anderen”: de anderen naar ons toe te halen of – beter – er zelf op af te gaan. Daarvoor is een scheppende ‘tussenruimte’ nodig. Een ruimte waarin de transitie in het landelijk gebied meer in de samenleving komt te staan. Waar overheidslagen en actoren dichterbij elkaar toe bewegen. En waar er zin en vertrouwen ontstaan om samen aan de slag te gaan, te experimenteren en te leren. ‘Een ‘scheppende Z-ruimte’.

De Z-ruimte is bedoeld als ruimtescheppende beweging tussen belangen van stakeholders (de X-as van de praktijkwereld) en die van het beleidsdiscours (de Y-as van de systeemwereld). De Z-ruimte is een veilige omgeving waar de ‘zin om te doen’ voorop staat. Leer van de experimenten die niet slagen, vier de initiatieven die succesvol zijn en zorg ervoor dat deze opschalen naar andere schaalniveaus. ‘Van een safe space naar een brave space’. Dat vraagt om gebiedsgerichte financiering, een bijpassende verandertaal en het doorbreken van het denken en werken in systemen. Begin klein en concreet, eindig groots en meeslepend.



Groeirichting: Inhaken en aansluiten...

Hoe het groeiende netwerk Dieper Wortelen bijdragen aan de realisatie van de transitie? Via meer en betere dialoog, via het verbinden van bovenstroom en onderstroom en door veilige tussenruimtes te bieden. Dat is 'keihard zacht', want het verbeteren van die bodem -het vertrouwen in transitie en uitvoeringskracht- is nodig om elkaar te kunnen vinden in de uitvoering. Daarom wordt voorgesteld nog meer aansluiting te zoeken op bestaande initiatieven en samen met provincies richting gebiedsniveau en streek te trekken. De webinars en bijeenkomsten die afgelopen maanden zijn georganiseerd met de community rondom het toekomstgesprek illustreren de behoefte aan die samenwerking. Laten we bij elkaar gaan kijken, dat is een oproep die we vaak gehoord hebben. Op de acties die het Team Toekomstgesprek in gang heeft gezet wordt in 2024 verder doorgepakt en een aantal kiemplantjes wortel gaat schieten.

...Aanjagen maar niet overnemen

Ook dit is al eerder gezegd: het Team Toekomstgesprek kan een bescheiden rol spelen in de ambitie om meer en betere dialoog te gaan voeren in de transitie landelijk gebied. Maar uiteindelijk zal het in de gebieden moeten gebeuren met de mensen die in en om het gebied staan. Met beperkte tijd en beperkte middelen worden vanuit Dieper Wortelen slechts rimpelingen veroorzaakt, maar het initiatief wordt gelukkig opgepikt door een bredere community van overheden en maatschappelijke partners. Het moet gaan groeien - dieper wortelen – en dat kost tijd. De komende jaren blijft een kleine en wendbare organisatie nodig die daar de schouders onder zet, die aanjaagt maar niet overneemt.

Het midden een stem geven

Elke transitie in de samenleving stuit op individuele tegenstellingen aan belangen, meningen, gevoelens en handelingen. In zeker zin is dit een teken van een gezonde democratie. De transitie landelijk gebied is daarin geen uitzondering. Wanneer tegenstellingen tussen groepen in de samenleving clusteren en elkaar versterken, is het gevolg dat groepen mensen steeds meer tegenover elkaar komen te staan (polarisatie). Deze extremen (tegenpolen) putten uit het reservoir van mensen die verblijven in dit zogenaamde 'stille midden'. Het 'stille midden' is een sociaal fenomeen dat gezien kan worden als een grote groep mensen in een samenleving die een bijdrage leveren of willen leveren aan een maatschappelijke verandering, maar in meer of mindere mate omringd worden door standpunten en gedragingen die steeds extremer worden. Omgekeerd is polarisatie tegen te gaan door juist te investeren in het 'stille midden'. Dit kan door zicht krijgen op dit 'stille' midden en onderzoeken wat zij mogelijk nodig hebben om zich vrijer uit te spreken. Vervolgens draait het om het bieden van ondersteuning aan een open en reëel overlegklimaat. Kortom, geef de stille middenpositie en een stem.

5

Zwaan kleef aan!

Dieper Wortelen versterkt de kwaliteit van de dialoog om daarmee een gezonde bodem voor de veranderingen in het landelijk gebied te creëren die linksom of rechtsom nodig zijn. Daarbij is het de uitdaging voor Team Toekomstgesprek om uiteindelijk minder zelf te doen en de zwerm als vanzelf te laten vliegen. Wat als het lukt? Dan is er een podium voor vernieuwende vormen van dialoog- en effectieve interventies, initiatieven uit alle delen van Nederland worden verbonden, er wordt geïnvesteerd in leerkringen, trainingen, het oplossen van knelpunten en wordt er op verschillende schaalniveaus bijgedragen aan datgene wat zo hard nodig is: **een open reëel overlegklimaat over de toekomst van het platteland**. Dat gaat stap voor stap. Het is en blijft mensenwerk. Mensenwerk in beweging als een zwem, die af en toe een zetje krijgt door een kataylastorteam, mogelijkmakers en ambassadeurs. De basis is gelegd met de Open Actieagenda en de initiatiefase. Maar de Open Actieagenda van Dieper Wortelen is voortdurend in beweging, dat is nu precies de charme. Nieuwe initiatieven zijn van harte welkom.

Zwaan kleef aan, via toekomstgesprekLandelijkGebied@minInv.nl !

Zo ziet de geactualiseerde Open Actieagenda van Team Toekomstgesprek er medio 2024 uit

1. Transitie is mensenwerk
 - 1.1 Initiatief buitenbuddies
 - 1.2 Kiemplantje: seizoenswandelingen
 - 1.3 Behoeft: in gesprek met groepen die nu nog aan de zijlijn staan
2. Verlangen naar de toekomst
 - 2.1 Initiatief Atelier omgevingskwaliteit
 - 2.2 Initiatief verkenning haalbaarheid IBA
 - 2.3 Initiatief instrumentenkoffer omgevingskwaliteit
3. Tussenruimte voor dialoog
 - 3.1 Initiatief: masterclass depolarisatie
 - 3.2 Kiemplantje: zoektocht naar het stille midden
 - 3.3 Kiemplantje: expertteam dialoog
 - 3.4 Behoeft: dialoogstrategieën en trainen in dialoog
 - 3.5 Behoeft: podium geven aan best practices
4. Knelpunten in de uitvoering wegnemen
 - 4.1 Kiemplantje: knelpuntenbrigade
5. Verandering in eigen organisaties
 - 5.1 Initiatief: reflectietafels
 - 5.2 Kiemplantje: verbinden leerkringen
 - 5.3 Behoeft: dialoog tussen bestuurslagen
6. Levend netwerk rondom het toekomstgesprek
 - 6.1 Initiatief: de Tour de Pays gaat verder
 - 6.2 Initiatief: onderhouden en uitbouwen levend netwerk
 - 6.3 Kiemplantje: ambassadeurs toekomstgesprek

6

Inspiratiebronnen

Dit is het overzicht van gebruikte literatuur, inspiratiebronnen, gesprekken en webinars in de initiatieffase van Dieper Wortelen:

Brandsma, B., 2016 Polarisatie – inzicht in de dynamiek wij-zij denken.

Caluwé, de., M. & Kaats, E. 2023 Samenwerken aan Maatschappelijke opgaven – Plaats maken voor gedeelde verantwoordelijkheid

Daalder, M., 2022 De Samenwerkingscode. Het systeem ontrafeld.

Derix, G., Day, M., 2021 Het stille midden voorbij.

Hordijk, A. & Glad, T., 2021 Social Ecologies: the practice of ecosystem-building

Janssen, J., 2023 Essay: Het platteland is een geleefd landschap

Janssen, J., 2023 LinkedIn post: Radicaal vanuit de uitvoering denken en doen.

Licht, H., 2016 Netwerkregie – samenwerken in en tussen organisaties

Licht, H., 2023 Het geheim van regievoeren – New governance in het publieke domein.

Rotmans, J., 2024 Artikel op LinkedIn – hoe organiseer je wezenlijke verandering

Menselijke maat Kenniscentrum voor beleid en regelgeving (kcbn.nl)

Rapportage & advies over het Toekomstgesprek Landelijk Gebied: Dieper Wortelen

Webinars ‘Netwerkvorming- en sturing’ Dieper Wortelen: 4, 6 en 8 maart en bijeenkomst 10 april

Gesprekken met Bart Brandsma over ‘stille midden’ transitie landelijk gebied en netwerkvorming en – sturing (feb-april 2024)

Gesprekken met Ard Hordijk over netwerkvorming en – sturing en sociale ecosystemen (feb-maart 2024)

Gesprekken met provincies over Dieper Wortelen en wat er nodig is (gestart in maart 2024)



COLOFON

Dieper wortelen

TEAM TOEKOMSTGESPREK

Olga van Kalles (RTLG, primus)

Coen Smit (RHDHV)

Eke Joustra (RTLG)

Esmaralda Geesink (RTLG, ondersteuning)

Gert-Jan de Graaf (RTLG)

Marja van Schie (P2)

Pieter van Ree (RHDHV)

Suzanne Plugge (LG&S)

ILLUSTRATIES

Annette de Vries (JAMvisualthinking)

DEFINITIEVE VERSIE 26 JUNI 2024